УДК 159.9
DOI https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2026-2-23

ПСИХОЛОГІЧНІ ТА СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ УЧАСТІ МОЛОДІ В КОМПЛЕКСНІЙ РЕАБІЛІТАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ – УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ

Турбан Вікторія Вікторівна,
доктор психологічних наук, професор,
завідувач лабораторії загальної психології та історії психології ім. В. А. Роменця
Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України, м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-0816-1269

У статті теоретично обґрунтовано психологічний і соціальний потенціал участі молоді в комплексній реабілітації військовослужбовців – учасників бойових дій. Актуальність дослідження зумовлена потребою посилення соціальної складової реабілітації комбатантів і пошуку психологічно безпечних форм їх взаємодії з цивільним суспільством. Мета дослідження – теоретично обґрунтувати психологічний і соціальний потенціал участі молоді в комплексній реабілітації комбатантів та розробити модель двоспрямованої суб'єкт-суб'єктної міжпоколінневої взаємодії комбатантів і молоді. Застосовано методи теоретичного й порівняльного аналізу, узагальнення, систематизації та концептуального моделювання. На основі аналізу українських і зарубіжних досліджень соціальної реінтеграції ветеранів, соціальної включеності, наративного осмислення військового досвіду, громадянського та патріотичного становлення молоді й міжпоколінневої передачі досвіду визначено наукову прогалину, пов'язану з недостатньою концептуалізацією взаємодії комбатантів і молоді як двоспрямованого процесу. Запропоновано авторську модель, системоутворювальним принципом якої є взаємна суб'єктність комбатанта і молодої людини. На теоретичному рівні виокремлено чотири взаємопов'язані психологічні механізми: соціальне визнання, наративізацію та смислову інтеграцію досвіду, ідентифікацію та ціннісно-смислову рефлексію. Обґрунтовано діалогічні, діяльнісні, проєктні й наставницькі форми взаємодії та умови її психологічно безпечної реалізації. Віковий діапазон молоді 15–22 роки визначено операціонально як такий, що охоплює перехід від пізнього підліткового віку до раннього етапу становлення дорослості та характеризується інтенсивними процесами ідентифікаційного, ціннісно-смислового, світоглядного і громадянського самовизначення. Потенційні результати моделі розглянуто на рівнях комбатанта, молодої людини та суспільства. Концептуальна відмінність моделі полягає у переході від односторонньої логіки впливу до двоспрямованої міжпоколінневої взаємодії, що може створювати умови для соціальної реінтеграції та підтримання суб'єктної позиції комбатанта, а також для ціннісно-смислового, громадянського, світоглядного й патріотичного становлення молодої людини.

Ключові слова: *комбатанти, молодь, комплексна реабілітація, соціальна реінтеграція, міжпоколінневa взаємодія, взаємна суб'єктність, патріотичне становлення.*

Turban Viktoriia. Psychological and social aspects of youth participation in the comprehensive rehabilitation of military personnel with combat experience

The article provides a theoretical substantiation of the psychological and social potential of youth participation in the comprehensive rehabilitation of military personnel – participants in combat operations. The relevance of the study is determined by the need to strengthen the social component of combatants' rehabilitation and to identify psychologically safe forms of their interaction with civilian community. The aim is to substantiate the psychological and social potential of youth participation in comprehensive rehabilitation and to develop a model of bidirectional subject-to-subject intergenerational interaction between combatants and young people. The study employs theoretical and comparative analysis, generalization, systematization, and conceptual modelling. Analysis of Ukrainian and international research on veteran social reintegration, social connection, narrative meaning-making of military experience, civic and patriotic development of youth, and intergenerational transmission of experience reveals a research gap: interaction between combatants and young people remains insufficiently conceptualized as a bidirectional psychological process. An authorial model is proposed in which mutual subjectivity constitutes the system-forming principle. At the theoretical level, four interrelated psychological mechanisms are distinguished: social recognition, narrativization and meaning integration of experience, identification, and value-and-meaning reflection. Dialogical, activity-based, project-based, and mentoring forms of interaction are outlined together with

© Турбан В. В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

the conditions required for psychologically safe implementation. The age range of 15–22 years is operationally defined as covering the transition from late adolescence to the early stage of emerging adulthood, a period characterized by intensive identity, value-and-meaning, worldview, and civic self-determination. Potential outcomes are considered at three interconnected levels: the combatant, the young person, and society. The conceptual distinction of the model lies in shifting from a one-way logic of influence to bidirectional intergenerational interaction. Such interaction may create conditions for combatants' social reintegration, social recognition, and maintenance of an active subject position, while simultaneously providing a space for young people's value-and-meaning reflection, civic identity development, worldview formation, and patriotic development. The model is theoretical and requires further empirical testing, including evaluation of psychological readiness, age-specific formats, safety conditions, and outcomes for both groups.

Key words: *combatants, youth, comprehensive rehabilitation, social reintegration, intergenerational interaction, mutual subjectivity, patriotic development.*

Вступ

Повномасштабна війна в Україні істотно загострила проблему психологічної та соціальної реабілітації військовослужбовців – учасників бойових дій. Повернення комбатанта до цивільного життя пов'язане не лише з подоланням можливих наслідків бойового стресу, травматичного досвіду чи фізичних ушкоджень, а й із необхідністю відновлення та перебудови соціальних зв'язків, освоєння нових соціальних ролей, відновлення відчуття включеності в життя спільноти, переосмислення власного досвіду та його інтеграції в подальшу життєву перспективу. У зв'язку з цим сучасна реабілітація дедалі більше потребує комплексного підходу, у межах якого медична, психологічна, соціальна, професійна та громадська складові розглядаються як взаємопов'язані.

Особливого значення в цьому контексті набуває соціальна складова реабілітації. Навіть за умови якісної професійної психологічної допомоги повернення комбатанта до повноцінного цивільного функціонування неможливе поза реальним соціальним середовищем. Важливими стають не лише підтримка з боку близьких чи фахівців, а й ширше суспільне прийняття, відновлення довіри, переживання власної затребуваності, можливість бути почутим і залишатися активним суб'єктом суспільного життя. Саме тому проблема реабілітації комбатантів виходить за межі індивідуального відновлення і набуває характеру суспільного завдання.

Паралельно з цим в умовах війни особливої актуальності набуває проблема громадянського, світоглядного та патріотичного становлення молоді. Віковий період, що охоплює пізній підлітковий вік і ранній етап становлення дорослості, характеризується активним формуванням системи цінностей, громадянської ідентичності, уявлень про власну відповідальність, місце у суспільстві та ставлення до держави, історичних подій і соціально значущих явищ. За таких умов особливу роль можуть відігравати не лише традиційні освітні чи виховні впливи, а й безпосередній досвід взаємодії з людьми, які є носіями реального досвіду громадянського вибору, відповідальності, служіння та участі у захисті країни.

Водночас участь молоді у взаємодії з комбатантами доцільно розглядати не лише як інструмент патріотичного виховання. Такий підхід залишає поза увагою потенційно важливий зворотний психологічний ефект: значення самої цієї взаємодії для військовослужбовця. Зацікавленість молодих людей, спільна діяльність, можливість передати власний досвід, бути почутим, корисним та соціально значущим можуть створювати додатковий ресурс для соціальної реінтеграції комбатанта.

Отже, постає необхідність розглянути взаємодію комбатантів і молоді не як односторонній процес впливу однієї групи на іншу, а як двоспрямовану суб'єкт-суб'єктну міжпоколіннєву взаємодію. У такій взаємодії комбатант постає не лише як реципієнт реабілітаційної допомоги, а як носій і суб'єкт соціально значущого досвіду, тоді як молода людина – не лише як об'єкт виховного впливу, а як активний суб'єкт власного ціннісно-смислового, громадянського та світоглядного становлення.

Проблема полягає в тому, що психологічні механізми, умови та можливі результати такої двоспрямованої взаємодії залишаються недостатньо концептуалізованими в межах комплексної реабілітації комбатантів. Недостатньо визначено, яким чином міжпоколіннєвий діалог, спільна діяльність, соціальне визнання, передавання та осмислення досвіду можуть одночасно сприяти соціальній реінтеграції військовослужбовців і створювати умови для громадянського та патріотичного становлення молоді.

Саме це зумовлює необхідність теоретичного обґрунтування моделі двоспрямованої міжпоколіннєвої взаємодії комбатантів і молоді в системі комплексної реабілітації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблематика психологічної реабілітації та соціальної реінтеграції військовослужбовців і ветеранів упродовж останніх років посідає важливе місце в українському та зарубіжному науковому дискурсі. Водночас аналіз сучасних досліджень свідчить про поступове розширення самого розуміння реабілітації: від переважної орієнтації на подолання психотравматичних наслідків бойового досвіду

– до комплексного підходу, що враховує соціальні зв'язки, включеність у спільноту, відновлення або формування нових соціальних ролей, суб'єктність, смислову інтеграцію пережитого досвіду та побудову подальшої життєвої перспективи.

В українському науковому просторі важливим напрямом є дослідження соціально-психологічної реадаптації ветеранів та пошук комплексних моделей її супроводу. Зокрема, Б. Лазоренко та К. Кальницька [2] розглядають реадаптацію ветеранів не як ізольований процес індивідуального психологічного відновлення, а в контексті їхньої взаємодії із соціальним середовищем, професійної адаптації, громадської активності та використання ресурсів ветеранських і громадських спільнот. Такий підхід є важливим для розуміння реабілітації як процесу, що відбувається не лише у взаємодії «фахівець – клієнт», а й у реальному соціальному просторі.

Подальший розвиток цього напряму в українських дослідженнях пов'язаний із вивченням психологічних ресурсів адаптації військовослужбовців, соціальної підтримки, резильєнтності, відновлення соціальних зв'язків та пошуку можливостей повноцінного включення людини з бойовим досвідом у цивільне життя. У сукупності такі роботи дозволяють розглядати соціальне середовище не лише як зовнішній контекст реабілітації, а як один із потенційно значущих її ресурсів.

Схожа тенденція простежується у зарубіжних дослідженнях. Систематичний наративний огляд Р. Геттінгс, Дж. Кіртлі, Г. Уілсон-Менцфельд, Г. Оксбург, Фаррел та М. Кіернан [8], присвячений ролі соціального зв'язку у втручаннях для військових ветеранів із посттравматичним стресовим розладом, показав значущість таких компонентів, як соціальна реінтеграція, підтримка однолітків, довіра, відчуття мети, приналежність до спільноти та розширення можливостей особистості. Автори на підставі аналізу 28 досліджень виокремили, серед іншого, теми цілісних втручань, соціальної реінтеграції, підтримки через спільноту та формування довіри. Це дає підстави розглядати відновлення соціальних зв'язків не як другорядний наслідок психологічної реабілітації, а як важливу складову самого реабілітаційного процесу.

Окремий напрям зарубіжних досліджень пов'язаний із можливостями наративного осмислення та соціального представлення військового досвіду. Особливо значущою для проблематики нашого дослідження є робота Д. Мамон, А. Скогліо, Р. Калікстe, Р. Турвалl-Машіач, Б. Паттон та С. Драйбінг [9], у якій було апробовано громадську інтервенцію, побудовану на представленні ветеранами власних історій цивільній аудиторії за допомогою усної розповіді або відео. Результати пілотного дослідження засвідчили позитивні зміни не лише у ставленні цивільних учасників до ветеранів, а й у сприйнятті ветеранами цивільної аудиторії як більш

відкритої та готової до підтримки. Отримані результати мають особливе значення, оскільки демонструють потенційну двоспрямованість ефекту соціальної взаємодії: змінюється не лише ставлення суспільства до ветерана, а й ставлення ветерана до цивільного соціального середовища.

Таким чином, у сучасних дослідженнях реабілітації та реінтеграції військовослужбовців поступово посилюється увага до соціального контексту, суспільного прийняття, комунікації та можливості ветерана бути не лише реципієнтом допомоги, а активним учасником взаємодії зі спільнотою.

Паралельно в українській психологічній та педагогічній науці активно розробляється проблема громадянського і патріотичного становлення молодого покоління. Особливої актуальності вона набула в умовах російсько-української війни, коли питання громадянської ідентичності, відповідальності, ціннісного ставлення до держави, суспільної солідарності та власної ролі в житті країни набули для молоді не абстрактного, а безпосереднього життєвого змісту.

При цьому сучасний підхід до громадянського та патріотичного становлення поступово відходить від його розуміння виключно як результату прямого інформаційного або виховного впливу. Дедалі більшого значення набувають активна позиція молодої людини, її власна рефлексія, соціальний досвід, включення у спільну діяльність, взаємодія з іншими соціальними групами та можливість самостійного ціннісного самовизначення. Цей підхід узгоджується з дослідженнями громадянської та національної ідентичності молоді, у яких наголошено на її динамічному характері, зв'язку із соціальною взаємодією, спільною діяльністю, ціннісним самовизначенням та уявленнями про майбутнє [3; 5]. Психологічні, вікові, культурні й ситуаційні чинники розвитку патріотизму старшокласників окремо акцентуються Н. Павлик [4].

Безпосередньо до проблематики взаємодії ветеранів і молоді звертається В. Арешонков [1] у дослідженні «Ветерани як суб'єкти патріотичного виховання молоді: аналіз правового статусу». Автор обґрунтовує можливості залучення ветеранів війни до системи національно-патріотичного виховання, аналізує відповідні положення українського законодавства та досвід інших держав, зокрема США, Ізраїлю та Литви. Принципово важливим для нашого дослідження є сам перехід від сприйняття ветерана виключно як отримувача соціальної допомоги до визнання його активним суб'єктом суспільного життя та носієм соціально значущого досвіду.

Водночас у такому підході основна увага закономірно спрямовується на вектор «ветеран – молодь»: ветеран виступає суб'єктом патріотичного виховання, а молодь – його адресатом. Значно менш дослідженим залишається зворотний напрям цього процесу – психологічне значення взаємодії з молодими людьми для самого ветерана або комбатанта, зокрема в контексті його комплексної реабілітації та соціальної реінтеграції.

Важливі теоретичні передумови для осмислення іншої сторони цього процесу дають сучасні зарубіжні дослідження міжпоколіннєвої передачі досвіду. Н. Уестрат,

К. Маклін та Р. Фівуш [14], розробляючи модель міжпоколіннєвого сторітелінгу та позитивного психосоціального розвитку, розглядають історії попередніх поколінь як потенційний ресурс розвитку молодших. Автори підкреслюють значення міжпоколіннєвого передавання групових історій для формування ідентичності, стійкості та психосоціального розвитку, причому така передача може здійснюватися не лише всередині родини, а й через ширші соціальні канали. Це положення є особливо значущим для аналізу взаємодії комбатантів із молоддю. Бойовий досвід у такому разі може розглядатися не лише як індивідуальний досвід окремої людини, а і як частина соціального досвіду покоління, що за певних психологічних та етичних умов може бути осмислений і переданий молодшим поколінням. При цьому йдеться не про трансляцію готових переконань або формування безумовного авторитету комбатанта, а про створення простору, у якому досвід іншого стає предметом діалогу, емоційного переживання, критичного осмислення та власного ціннісного самовизначення молодої людини.

Узагальнення результатів аналізу українських і зарубіжних наукових праць дозволяє виокремити кілька основних напрямів дослідження, дотичних до проблематики нашої роботи: психологічна та соціальна реабілітація і реінтеграція комбатантів; дослідження соціальної включеності та соціальної взаємодії як ресурсів їхньої реінтеграції; наративне осмислення та смислова інтеграція бойового досвіду; громадянське і патріотичне становлення молоді; залучення ветеранів до патріотичного виховання молодого покоління; дослідження міжпоколіннєвої передачі соціально значущого та життєвого досвіду. Водночас зазначені напрями переважно розвиваються паралельно і поки що недостатньо інтегровані в єдину психологічну конструкцію, яка дозволяла б розглядати взаємодію комбатантів і молоді як двоспрямований процес, потенційно значущий для обох його суб'єктів.

На цій підставі вважаємо, що недостатньо дослідженим залишається психологічний потенціал участі молоді в комплексній реабілітації комбатантів саме як двоспрямованої суб'єкт-суб'єктної міжпоколіннєвої взаємодії, у межах якої молодь не зводиться до засобу реабілітаційного впливу на комбатанта, а комбатант – до засобу патріотичного виховання молоді.

Наукового осмислення потребує можливість одночасного розгортання двох взаємопов'язаних процесів: з одного боку – соціального визнання, підтримання суб'єктної позиції, осмислення бойового досвіду та соціальної реінтеграції комбатанта; з іншого – ціннісно-смислової рефлексії, громадянського, світоглядного та патріотичного становлення молодої людини. Не менш важливим залишається визначення психологічних механізмів, форм і умов, за яких така взаємодія може бути ресурсною та психологічно безпечною для обох її суб'єктів.

Саме необхідність теоретичного обґрунтування такого двоспрямованого процесу визначає подальшу логіку нашого дослідження та зумовлює розроблення моделі двоспрямованої міжпоколіннєвої взаємодії комбатантів і молоді в системі комплексної реабілітації.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати психологічний і соціальний потенціал участі молоді в комплексній реабілітації комбатантів та розробити модель двоспрямованої суб'єкт-суб'єктної міжпоколіннєвої взаємодії комбатантів і молоді.

Матеріали та метод

Дослідження має теоретико-концептуальний характер. Матеріалами слугували українські та зарубіжні наукові праці, дотичні до шести змістових напрямів: комплексної психологічної та соціальної реабілітації комбатантів; соціальної реінтеграції та включеності ветеранів у спільноту; наративного осмислення військового досвіду; громадянського й патріотичного становлення молоді; залучення ветеранів до патріотичного виховання; міжпоколіннєвої передачі соціально значущого досвіду. Пошук і добір джерел здійснювалися за тематичними напрямами, визначеними відповідно до мети дослідження, з урахуванням їхньої змістової релевантності проблемам соціальної реінтеграції комбатантів, міжпоколіннєвої взаємодії, громадянського та патріотичного становлення молоді. Застосовано методи теоретичного й порівняльного аналізу, узагальнення, систематизації та концептуального моделювання. Об'єктом теоретичного аналізу є міжпоколіннєва взаємодія комбатантів і молоді в контексті комплексної реабілітації; предметом – її психологічні механізми, форми, умови та потенційні результати. На основі інтеграції зазначених напрямів побудовано авторську модель двоспрямованої суб'єкт-суб'єктної міжпоколіннєвої взаємодії.

Результати

На підставі проведеного теоретичного аналізу запропоновано модель двоспрямованої міжпоколіннєвої взаємодії комбатантів і молоді в системі комплексної реабілітації. Її побудова спирається на дані про значення соціального зв'язку, підтримки, мети та включеності в спільноту для реінтеграції ветеранів [8; 11; 13], про зв'язок труднощів реінтеграції з порушенням безперервності ідентичності [10], про потенціал наративної взаємодії ветеранів із цивільною

аудиторією [9], а також на сучасні підходи до громадянської ідентичності та міжпоколінєвого сторітелінгу [3; 5; 7; 14].

Метою запропонованої моделі є створення психологічно безпечного простору двоспрямованої міжпоколіннєвої взаємодії комбатантів і молоді, у якому залучення до діалогу та спільної діяльності може сприяти соціальній реінтеграції, підтриманню суб'єктної позиції та осмисленню бойового досвіду комбатантами, а для молоді створювати умови для ціннісно-смислового, громадянського, світоглядного та патріотичного становлення.

Принциповим положенням моделі є визнання обох сторін взаємодії рівноправними суб'єктами. Комбатант не розглядається виключно як реципієнт допомоги. Він є носієм унікального життєвого та бойового досвіду, суб'єктом його осмислення та потенційним суб'єктом передачі соціально значущого досвіду іншому поколінню.

Зміна самої соціальної позиції людини – від того, кому переважно допомагають, до того, хто має що передати іншому, – може набувати особливого психологічного значення. Вона потенційно пов'язана з переживанням власної затребуваності, соціальної значущості та належності до спільноти. Це узгоджується із зарубіжними даними, які демонструють значення соціальної включеності, мети, довіри та нових соціальних ролей для реінтеграції ветеранів.

Другим суб'єктом запропонованої моделі є молодь віком 15–22 років. Така вікова межа є операціональною і ґрунтується не на віднесенні всіх учасників до єдиного нормативного періоду вікового розвитку, а на охопленні психологічно значущого переходу від старшого підліткового віку до ранньої дорослості. Відповідно до міжнародної термінології ВООЗ, категорія «молодь» (youth) охоплює осіб віком 15–24 років, тоді як підлітковий вік (adolescence) визначається в межах 10–19 років [15]. С. Сойер, П. Аццопарді, Д. Вікремаратне та Г. Паттон [12], враховуючи сучасні зміни біологічного, психологічного і соціального переходу до дорослості, обґрунтовують можливість розширеного розуміння підліткового періоду до 10–24 років. Водночас концепція становлення дорослості (emerging adulthood) Дж. Арнетт [6] характеризує період, що починається з пізнього підліткового віку та охоплює наступні роки молодості, як особливий етап активного дослідження ідентичності, ціннісного самовизначення та поступового прийняття дорослих соціальних ролей. Таким чином, обраний у дослідженні діапазон 15–22 років охоплює перехід від пізнього підліткового віку до раннього етапу становлення дорослості та дозволяє зосередитися на періоді інтенсивного ціннісно-смислового, ідентифікаційного, світоглядного та громадянського самовизначення особистості. Саме зазначені психологічні характеристики є принципово значущими для запропонованої моделі, оскільки міжпоколіннєва взаємодія з комбатантами розглядається в ній як потенційний простір актуалізації рефлексії щодо громадянської відповідальності, суспільної належності, особистісних цінностей та власної позиції молодої людини.

Такий підхід узгоджується з сучасними українськими дослідженнями громадянської ідентичності. Зокрема, у роботі М. Скрипник [5] підкреслено, що ідентичність не формується у соціальному вакуумі, а взаємодія та інтерактивне середовище можуть ставати простором спільного конструювання соціальної реальності та особистісного самовизначення.

Структуру запропонованої авторської моделі, її системоутворювальний принцип, психологічні механізми, умови реалізації та потенційні результати представлено на рис. 1.

У межах запропонованої авторської моделі на теоретичному рівні виокремлено чотири взаємопов'язані потенційні психологічні механізми, організовані системоутворювальним принципом взаємної суб'єктності.

Першим є механізм соціального визнання. Зацікавленість молодих людей досвідом комбатанта може виступати одним із соціальних сигналів того, що цей досвід має суспільне значення, а сама людина залишається потрібним і повноправним членом спільноти. Йдеться не про формальну подяку чи героїзацію, а про реальне визнання через діалог, спільну діяльність, запитання, інтерес до думки та досвіду комбатанта.

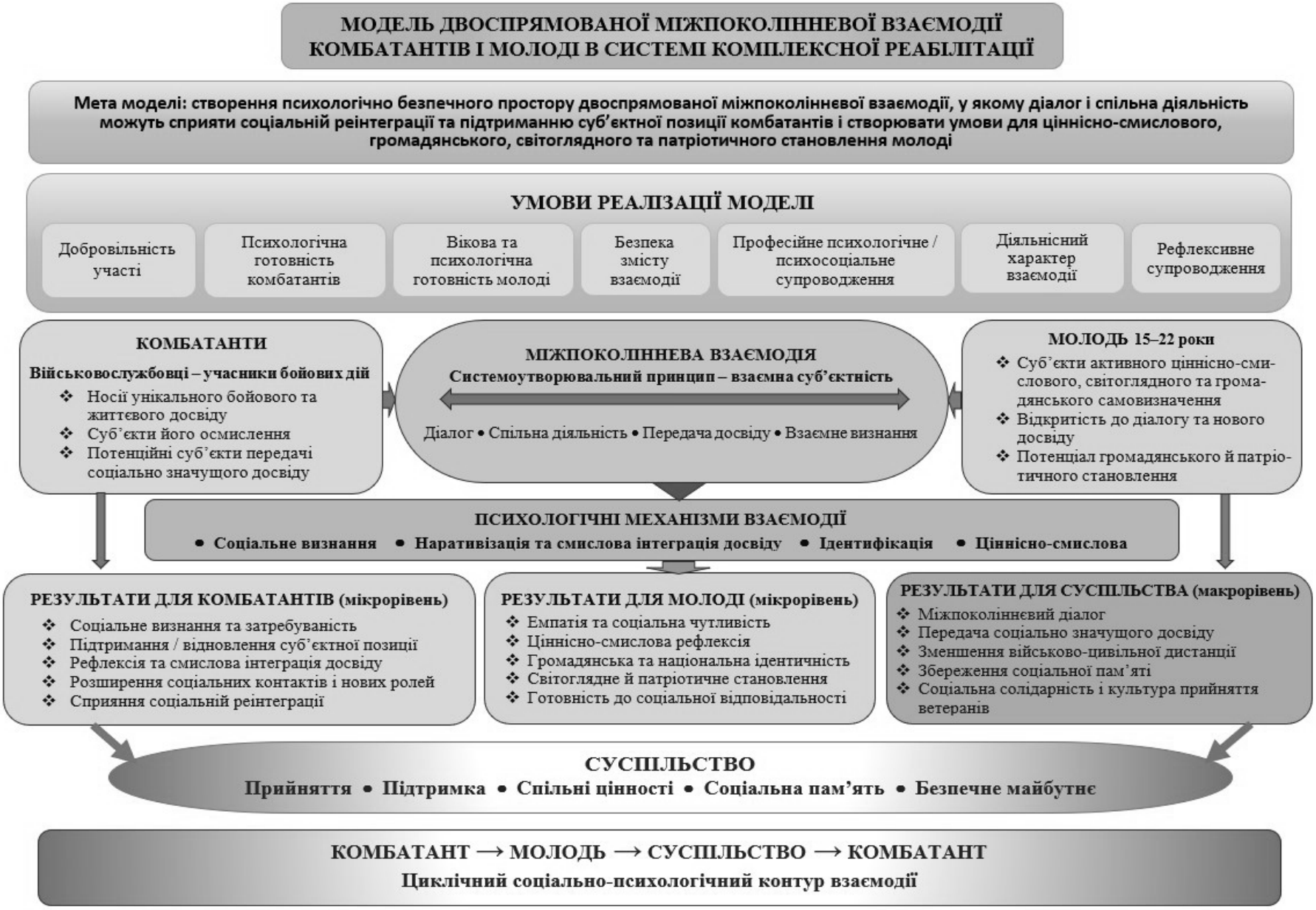

Рис. 1. Модель двоспрямованої міжпоколіннєвої взаємодії комбатантів і молоді в системі комплексної реабілітації (В. Турбан)

Актуальність цього механізму опосередковано підтверджують результати досліджень військово-цивільної дистанції. Американські ветерани, опитані Н. Сойер [13], щодо того, що цивільному суспільству варто знати про їх повернення, описували труднощі взаєморозуміння між військовою і цивільною культурами та необхідність подолання такого розриву. Таким чином, простір реального контакту може виконувати функцію не лише інформування молоді, а й відновлення діалогу між військовою та цивільною частинами суспільства.

Другим є механізм наративізації та смислової інтеграції досвіду. Передавання власного досвіду іншій людині передбачає його вербалізацію, структурування, виділення значущих подій, мотивів, рішень, цінностей та наслідків. За сприятливих умов розповідь стає не простим відтворенням подій, а способом їх повторного осмислення.

Емпірично ці можливості демонструє дослідження Д. Мамон та співавторів [9]. У запропонованій ними громадській наративній інтервенції ветерани передавали свій досвід цивільній аудиторії через усні розповіді або фільм. Пілотні результати показали не лише позитивні зміни в ставленні цивільних до ветеранів, а й зміни у сприйнятті ветеранами цивільної аудиторії як більш відкритої та підтримувальної. Отже, наративне передавання досвіду може функціонувати одночасно в двох напрямах – змінювати сприйняття ветерана суспільством і сприйняття ветераном самого суспільства.

Разом із тим у запропонованій моделі принципово не передбачається обов'язкове проговорювання травматичних подій. Предметом передачі можуть бути досвід відповідальності, прийняття рішень, взаємодії, побратимства, подолання складних ситуацій, професійні навички, життєві висновки, уявлення про цінності. Право комбатанта визначати межі того, чим він готовий ділитися, є необхідною умовою психологічної безпеки.

Третім є механізм ідентифікації, який більшою мірою стосується молодого учасника взаємодії. Комбатант не повинен автоматично конструюватися як безумовний авторитет або нормативний ідеал. Молодій людині пропонується зустріч із реальним носієм досвіду громадянського вибору, відповідальності, ризику, взаємодопомоги, втрат, подолання та служіння.

Психологічний процес у такому разі може відбуватися за логікою: сприймання досвіду іншого – емоційне ставлення – ідентифікація або дистанціювання – рефлексія – формування власної позиції. Важливо, що можливість не погоджуватися, ставити запитання та інтерпретувати досвід відповідно до власної системи цінностей є такою ж важливою частиною суб'єктності молодої людини, як і можливість ідентифікуватися з окремими цінностями чи поведінковими моделями. Четвертим виступає механізм ціннісно-смислової рефлексії. Саме на цьому рівні ми пропонуємо розглядати можливий зв'язок між міжпоколінневою взаємодією та патріотичним становленням. Особисте спілкування з людиною, яка безпосередньо брала участь у захисті країни, може актуалізувати для молодої людини питання власної відповідальності, громадянської позиції, ставлення до держави та суспільства, меж особистого внеску, цінності людського життя, свободи, солідарності та взаємодопомоги.

У цьому контексті вважаємо доцільним розмежовувати поняття «патріотичне виховання» та «патріотичне становлення». Виховання передбачає наявність певного спрямованого впливу, тоді як становлення акцентує активну роль самої особистості у формуванні її ціннісної позиції. Отже, патріотичне становлення у запропонованій моделі розглядається не як прямий результат виховного впливу комбатанта на молоду людину, а як можливий результат її власної ціннісно-смислової рефлексії, актуалізованої досвідом міжпоколінневої взаємодії.

Така позиція узгоджується із сучасною тенденцією розглядати громадянську ідентичність не як раз і назавжди сформовану характеристику, а як динамічний процес, пов'язаний із соціальними взаємодіями, цінностями та активним самовизначенням.

Системоутворювальним принципом, що об'єднує чотири психологічні механізми моделі, є взаємна суб'єктність. Саме цей принцип відрізняє запропонований підхід як від схеми «молодь допомагає реабілітувати ветеранів», так і від схеми «ветерани виховують молодь». В обох випадках існує ризик інструменталізації однієї зі сторін.

У моделі двоспрямованої взаємодії комбатант і молода людина зустрічаються як два суб'єкти. Комбатант має право говорити або не говорити, передавати досвід, ставити власні межі, брати участь у спільній діяльності та отримувати новий соціальний досвід. Молода людина має право запитувати, слухати, рефлексувати, погоджуватися, критично осмислювати почуте й формувати власну світоглядну позицію.

Таким чином, центральною ланкою моделі є не передавання готової системи поглядів, а суб'єкт-суб'єктна міжпоколінєва взаємодія, у якій значення та смисли не лише передаються, а й спільно осмислюються.

Подібне розуміння має точки перетину із сучасними зарубіжними дослідженнями міжпоколінєвого сторітелінгу. Н. Уестрат, К. Маклин та Р. Фівуш [14] запропонували модель, у якій міжпоколінєві історії розглядаються як ресурс позитивного психосоціального розвитку та ідентичності молодших учасників взаємодії. При цьому автори підкреслюють значення історій групи та можливість їх передавання поза межами сімейного середовища. Огляд А. Чаріз, С. Панг і К. Калфан [7] водночас показує, що сама сфера міжпоколінєвого сторітелінгу все ще характеризується значною концептуальною різноманітністю та потребує подальшого уточнення механізмів і умов його реалізації.

Форми реалізації міжпоколінєвої взаємодії.

Запропонована модель не повинна обмежуватися проведенням спеціально організованих зустрічей, на яких комбатант розповідає про війну, а молоді люди виступають аудиторією. Така форма можлива, однак вона зберігає певну асиметрію ролей.

Більш перспективним видається поєднання діалогічних форм із спільною діяльністю, коли комбатанти й молоді люди об'єднані не самим фактом зустрічі, а спільною метою. Це можуть бути волонтерські та соціальні проєкти, культурні й меморіальні ініціативи, освітні проєкти, спортивні заходи, творчі майстерні, екологічні акції, проєкти допомоги громаді, краєзнавчі та історичні ініціативи, технологічні проєкти, наставницькі програми.

Особливість діяльнісного формату полягає в тому, що соціальний контакт виникає природніше. Комбатант і молода людина не зводяться до ролей «ветеран» і «той, кого виховують». Вони можуть виступати партнерами у створенні спільного результату.

Цей підхід особливо узгоджується з українськими дослідженнями інтерактивного підходу до розвитку громадянської ідентичності [5], де акцент переноситься з передавання інформації на взаємодію та спільне конструювання значень.

Важливе місце можуть також посідати наставницькі форми взаємодії, однак наставництво не повинно автоматично приписуватися кожному комбатанту. Воно може реалізовуватися лише за наявності бажання та відповідної психологічної готовності людини.

Реалізація запропонованої моделі потребує дотримання умов психологічної безпеки. Сам факт взаємодії комбатантів і молоді не гарантує позитивного результату. За неналежної організації взаємодія може створювати ризики повторної травматизації комбатанта, надмірного емоційного навантаження молодих людей, стереотипізації військового досвіду або перетворення контакту на формальний виховний захід.

Першою базовою умовою є добровільність участі. Комбатант не повинен відчувати соціального чи організаційного тиску щодо необхідності розповідати про власний досвід. Так само участь молодої людини має бути усвідомленою.

Другою умовою виступає психологічна готовність комбатанта. Не кожний етап реабілітації є сприятливим для включення людини в активну міжпоколінєву взаємодію. Особливо обережного підходу потребують ситуації вираженої психологічної дестабілізації.

Третьою умовою є вікова та психологічна готовність молоді. У межах запропонованого діапазону 15–22 років існують суттєві відмінності в емоційній зрілості, здатності до рефлексії, критичного осмислення та способах переживання складної інформації. Тому зміст і форми взаємодії мають диференціюватися відповідно до віку та психологічних особливостей учасників.

Четвертою умовою є безпека змісту взаємодії. Вона передбачає відсутність примусу до деталізації травматичних подій, право припинити обговорення певної теми, недопущення натуралістичних описів насильства у роботі з неповнолітніми та розмежування осмислення досвіду захисту країни і героїзації самого насильства.

П'ятою умовою є професійне психологічне або психосоціальне супроводження. Фахівець не обов'язково має бути присутнім у кожному епізоді спільної діяльності, однак саме професійна команда повинна визначати формат, здійснювати попередню підготовку учасників, оцінювати ризики та забезпечувати можливість отримання допомоги в разі виникнення складних емоційних реакцій.

Шостою умовою є діяльнісний характер взаємодії. Там, де це можливо, варто уникати зведення всієї роботи до обговорення бойового досвіду. Спільна діяльність дозволяє сформувати альтернативні соціальні ролі та досвід співпраці.

Сьомою умовою є рефлексивне супроводження, особливо для молодих учасників. Після значущої взаємодії важливо створити простір, де молода людина може не отримати «правильне трактування», а осмислити власні почуття, думки, запитання та ціннісні суперечності.

Потенційні результати моделі доцільно розглядати на трьох взаємопов'язаних рівнях.

На індивідуальному рівні комбатанта потенційними результатами виступають переживання соціального визнання та затребуваності, підтримання або відновлення суб'єктної позиції, рефлексія та смислова інтеграція досвіду, розширення соціальних контактів, формування нових соціальних ролей та сприяння процесу соціальної реінтеграції. Зарубіжні дані про роль соціальної підтримки, мети, приналежності, ідентичності та нових соціальних зв'язків у реінтеграції ветеранів [8; 10; 11; 13] створюють теоретичні підстави для такого припущення, однак конкретний ефект запропонованої моделі потребує подальшої емпіричної перевірки. На індивідуальному рівні молодої людини можливими результатами є розвиток емпатії та соціальної чутливості, ціннісно-смислова рефлексія, осмислення громадянської відповідальності, розвиток громадянської та національної ідентичності, активізація світоглядного самовизначення, патріотичне становлення та готовність до соціально відповідальної поведінки. Підкреслимо, що йдеться не про гарантовані наслідки контакту, а про психологічні можливості, які створюються відповідно організованим середовищем взаємодії.

На суспільному рівні модель може сприяти розвитку міжпоколіннєвого діалогу, передачі соціально значущого досвіду, зменшенню дистанції між військовою та цивільною частинами суспільства, збереженню соціальної пам'яті, зміцненню солідарності та формуванню культури суспільного прийняття ветеранів.

Важливо, що зазначені результати не існують ізольовано. У запропонованій моделі вони утворюють циклічний соціально-психологічний процес: КОМБАТАНТ → МОЛОДЬ → СУСПІЛЬСТВО → КОМБАТАНТ.

Комбатант може передавати осмислений життєвий і соціальний досвід молодому поколінню. Молода людина не просто засвоює його, а співвідносить з власною системою цінностей і громадянською позицією. Надалі вона сама стає активним суб'єктом громадянського суспільства. Суспільство, у якому формується культура розуміння військового досвіду, зі свого боку створює сприятливіший простір для прийняття та реінтеграції комбатанта.

Отже, міжпоколіннєва взаємодія може розглядатися як процес, у якому індивідуальна реабілітація, становлення молодої особистості та розвиток суспільства потенційно поєднуються в єдиному соціально-психологічному контурі. Висновки. Теоретичний аналіз дає підстави розглядати соціальну складову комплексної реабілітації комбатантів як простір не лише відновлення соціальних зв'язків та адаптації до цивільного життя, а й повернення людини до активної суб'єктної участі в житті спільноти. Взаємодія з молоддю може бути одним із потенційно ресурсних напрямів такої реінтеграції за умови добровільності, психологічної безпеки та професійно обґрунтованої організації.

На підставі інтеграції досліджень реабілітації та соціальної включеності ветеранів, наративного осмислення військового досвіду, громадянського і патріотичного становлення молоді та міжпоколіннєвої передачі досвіду розроблено модель двоспрямованої міжпоколіннєвої взаємодії комбатантів і молоді. Її системоутворювальним принципом визначено взаємну суб'єктність; на теоретичному рівні виокремлено чотири взаємопов'язані психологічні механізми: соціальне визнання, наративізацію та смислову інтеграцію досвіду, ідентифікацію та ціннісно-смислову рефлексію.

Патріотичне становлення молоді в моделі трактується не як прямий наслідок виховного впливу комбатанта, а як потенційний результат власної ціннісно-смислової рефлексії молодої людини. Потенційні результати взаємодії визначено на трьох рівнях: для комбатанта – соціальне визнання, підтримання суб'єктної позиції, розширення соціальних зв'язків та сприяння реінтеграції; для молодої людини – громадянське, світоглядне й патріотичне становлення та готовність до соціальної відповідальності; для суспільства – міжпоколіннєвий діалог, зменшення військово-цивільної дистанції, збереження соціальної пам'яті та зміцнення солідарності.

Наукова новизна дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні двоспрямованої суб'єкт-суб'єктної міжпоколіннєвої взаємодії комбатантів і молоді як потенційного компонента комплексної реабілітації та у визначенні її системоутворювального принципу, психологічних механізмів, форм, умов реалізації й потенційних результатів для обох суб'єктів взаємодії та суспільства.

Запропонована модель має теоретичний характер, тому її механізми й очікувані результати потребують емпіричної перевірки.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з операціоналізацією компонентів моделі, розробленням і апробацією програми взаємодії, визначенням критеріїв психологічної готовності учасників, диференціацією форм роботи для вікових підгруп 15–17 та 18–22 років і оцінюванням змін у соціальній реінтеграції комбатантів та ціннісно-смисловому, громадянському й патріотичному становленні молоді.

Література:

1. Арешонков В. Ю. Ветерани як суб'єкти патріотичного виховання молоді: аналіз правового статусу. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2025. Т. 7, № 2. С. 1–18. DOI: 10.37472/v.naes.2025.7202.

2. Лазоренко Б. П., Кальницька К. О. Теоретична модель соціально-психологічного супроводу реадаптації ветеранів АТО/ООС в умовах гібридних війни і миру. *Наукові студії із соціальної та політичної психології.* 2019. Вип. 44(47). С. 26–36. DOI: 10.33120/ssj.vi44(47).114.

3. Остапенко І. В., Соснюк О. П. Психосемантичне дослідження національної ідентифікації та уявлень про майбутнє молоді різних регіонів України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія*. 2023. № 4. С. 35–39. DOI: 10.32782/psy-visnyk/2023.4.7.

4. Павлик Н. В. Психологічні особливості розвитку патріотизму старшокласників. *Національно-патріотичне виховання дітей та молоді в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення України: стратегії і завдання* : зб. тез методологічного семінару (Київ, 6 квітня 2023 р.). Івано-Франківськ : НАІР, 2023. С. 325–330. https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/743587/1/%D0%A2%D0%B5%D0%B7%D0%B8%20% D0%BF%D0%B0%D1%82%D1%80%D1%96%D0%BE%D1%82.pdf

5. Скрипник М. І. Розвиток громадянської ідентичності молоді на засадах інтерактивного підходу: соціально-психологічний дискурс. *Габітус*. 2025. № 70. С. 252–257. DOI: 10.32782/2663-5208.2025.70.46.

6. Arnett J. J. Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*. 2000. Vol. 55, No. 5. P. 469–480. DOI: 10.1037/0003-066X.55.5.469.

7. Charise A., Pang C., Khalfan K. A. What is Intergenerational Storytelling? Defining the Critical Issues for Aging Research in the Humanities. *Journal of Medical Humanities.* 2022. Vol. 43, No. 4. P. 615–637. DOI: 10.1007/s10912-022-09735-4.

8. Gettings R. D., Kirtley J., Wilson-Menzfeld G., Oxburgh G. E., Farrell D., Kiernan M. D. Exploring the Role of Social Connection in Interventions With Military Veterans Diagnosed With Post-traumatic Stress

Disorder: Systematic Narrative Review. *Frontiers in Psychology.* 2022. Vol. 13. Article 873885. DOI: 10.3389/fpsyg.2022.873885.

9. Mamon D., Scoglio A. A. J., Calixte R. M., Tuval-Mashiach R., Patton B., Drebing C. E. Connecting Veterans and Their Community Through Narrative: Pilot Data on a Community Strengthening Intervention. *Community Mental Health Journal.* 2020. Vol. 56, No. 5. P. 804–813. DOI: 10.1007/s10597-019-00540-3.

10. Mitchell L. L., Frazier P. A., Sayer N. A. Identity disruption and its association with mental health among veterans with reintegration difficulty. *Developmental Psychology.* 2020. Vol. 56, No. 11. P. 2152–2166. DOI: 10.1037/dev0001106.

11. Rattray N. A., Miech E. J., True G., Natividad D., Laws B., Frankel R. M., Kukla M. Modeling Contingency in Veteran Community Reintegration: A Mixed Methods Approach. *Journal of Mixed Methods Research.* 2023. Vol. 17, No. 1. P. 70–92. DOI: 10.1177/15586898211059616.

12. Sawyer S. M., Azzopardi P. S., Wickremarathne D., Patton G. C. The age of adolescence. *The Lancet Child & Adolescent Health.* 2018. Vol. 2, No. 3. P. 223–228. DOI: 10.1016/S2352-4642(18)30022-1.

13. Sayer N. A., Orazem R. J., Mitchell L. L., Carlson K. F., Schnurr P. P., Litz B. T. What the public should know about veterans returning from combat deployment to support reintegration: A qualitative analysis. *American Journal of Orthopsychiatry*. 2021. Vol. 91, No. 3. P. 398–406. DOI: 10.1037/ort0000541.

14. Weststrate N. M., McLean K. C., Fivush R. Intergenerational Storytelling and Positive Psychosocial Development: Stories as Developmental Resources for Marginalized Groups. *Personality and Social Psychology Review.* 2024. Vol. 28, No. 4. P. 351–371. DOI: 10.1177/10888683241259902.

Дата першого надходження статті до видання: 29.07.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 29.09.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 06.11.2026